

A KOZEP-EUROPAISÁG DICSÉRETE ÉS KRITIKÁJA

KALLIGRAM
Pozsony, 2013

Szerkesztette:

Fedinec Csilla, Ilyés Zoltán, Simon Attila és Vizi Balázs

Lektorálta:

Biczó Gábor (Miskolci Egyetem)

Győri Szabó Róbert (Széchenyi István Egyetem)

Hornyák Árpád (Pécsi Tudományegyetem; MTA BK Történettudományi Intézet)

A kötet az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének (Budapest) és a Selye János Egyetem Történelem Tanszékének (Komárom) szakmai műhelyében készült.

© Szerzők és szerkesztők, 2013

ISBN 978-80-8101-730-8

Tartalom

Előszó	11
--------------	----

HATALOMKALKULÁCIÓ

PAP ANDRÁS LÁSZLÓ: Nemzet, nemzetiség, etnicitás: retorika és fogalomalkotás	15
MAJTÉNYI BALÁZS: Az alaptörvény premodern nemzete	29
KÁNTOR ZOLTÁN: Nemzetpolitikai átalakulás: eo ipso új állampolgársági keretek	37
HERBERT KÜPPER: Újabb bizonytalanságok az állampolgárság születéskori keletkezése körül	44

ESZKÖZÖK ÉS ESZKÖZTELENSÉGEK

BÍRÓ GÁSPÁR: „Mi, az Unió államai...”	59
VIZI BALÁZS: Konfliktuskezelés és kisebbségvédelem: az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa és legfrissebb ajánlásai	75
DUŠAN KOVÁČ: A kisebbségi kérdés Közép-Európában. Kísérlet a szintézisre	97
KÁLLAI ERNŐ: A kisebbségi joganyag és annak változásai az elmúlt negyedszázadban Magyarországon	109
ÖLLÖS LÁSZLÓ: A nemzeti harc állapota	136

A NACIONALIZMUS ÚJ RUHÁJA

FEISCHMIDT MARGIT: A fölény revíziója. A populáris emlékezetpolitikák Trianon-képe	151
KOVÁCS NÓRA: Hogyan lett a kopjafából rendszerváltó szimbólum: a néprajz szerepe és egy dusnoki rác példa	183
EVA KOWALSKÁ: Cirill és Metód mint nemzeti szentek a szlovák nacionalizmus politikai propagandájában	197

SAPIENTI SAT

KOCSIS KÁROLY: Az etnikai alapú területi autonómiák történelmi előzményei és jelenlegi földrajzi lehetőségei a Kárpát-medencében.....	213
TÓTH NORBERT: A területi autonómia külső dimenziója: nemzetközi jogalanyiség, nemzetközi felelősség, külkapcsolatok	248
FEDINEC CSILLA: Az autonómia-gondolat ukrajnai változatai.....	268
CSERNICSKÓ ISTVÁN: Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez?.....	293

ROMA KÖZÖSSÉGEK

PAPP Z. ATTILA: A kultúra vizsgálatának néhány magyarországi és nemzetközi empirikus gyakorlata	317
BINDORFFER GYÖRGYI: Identitás és közösségi intézmények: az informális családi és a formális politikai tér szerepe a roma identitás alakulásában	340
BAKÓ BOGLÁRKA: A „cigányok”, a „tetű” és a „bíró”: egy romungro cigány közösség adaptációs törekvései	365

HÉTKÖZNAPI LOKALITÁS

ROMAN HOLEC: Monte Verita – az igazság, a próféták vagy az utópiák hegye?	383
ILYÉS ZOLTÁN: „Ahogy a verést meg lehet szokni, ezt is meg lehet szokni” – Pasztorációs konfliktus Nyitracsehin	399
PAPP RICHÁRD: Nevető kisebbség: Derű és humor egy budapesti zsinagógai közösség életében.....	423

NYELVEK ÉS VILÁGKÉPEK

VERES VALÉR: A haza fogalom sajátosságai és a románaiság megélése az erdélyi magyarok körében.....	443
HORVÁTH ISTVÁN: Tündérváros vagy népek börtöne: 19. század végi narratívák az erdélyi többnyelvűségről.....	462
PETTERI LAIHONEN: A bánsági többnyelvűség az irodalomban	480
NÁDOR ORSOLYA – ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA: Nyelvpolitikai és nyelvvoktatás-politikai adalékok a horvát–magyar kapcsolatok múltjához és jelenéhez	498

VESZTESÉGEK ÉS JAVAK

SZOTÁK SZILVIA: Nyelvi tájképek az Őrvidéken	515
TÁTRAI PATRIK: Az etnikai viszonyok átalakulása a Zoborvidéken – két felmérés tükrében	538
BARTHA CSILLA – BORBÉLY ANNA – ERB MARIA – UHRIN ERZSÉBET: A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy 21. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből.....	557
PINTÉR TIBOR: Nyelvtechnológiai javak a magyar nyelvhasználatért	577

KÉT VILÁG HATÁRÁN

PÓK ATTILA: Széljegyzet a magyarországi Tanácsköztársaság értékeléséhez	591
SIMON ATTILA: Egy félbemaradt mártíromság nyomában: Bikszárdy Vince és a Horthy Gárda elfeledett története	597
ŠTEFAN ŠUTAJ: A magyar külpolitika lépései a párizsi békekonferencia előtt – a csehszlovák diplomácia szemszögéből (1946).....	613
STARK TAMÁS: Magyar sors Csehszlovákiában a második világháború utáni közvetlen időszakban.....	634
VAJDA BARNABÁS: Csehszlovákia szerepe a helsinki-folyamatban: a Szabad Európa Rádió és a pozsonyi Pravda anyagai alapján.....	654

CSERNICSKÓ ISTVÁN¹

Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez?

1. Amint a 18. század végén, a 19. század elején a nyelv a nemzeti identitás egyik legfontosabb szimbólumává vált Európában, az értelmiség a népi kultúra, hagyomány és nyelv felé fordult, s a nemzetek fölötti *lingua franca* helyett előtérbe kerültek a helyi nemzeti nyelvek és az ezekre alapozott nemzeti identitások. Ekkoriban az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség szűk értelmiségi rétege még egy nemzethez, néphez nem köthető közvetítő nyelvet: az egyházi szláv nyelvváltozatot, illetve ennek nagyorosz és regionális elemekkel vegyített változatát használta irodalmi nyelvi funkciókban. Amikor aztán – a Magyarország államszervező nemzetéhez és nagyobb nemzetiségeihez (például a szerbekhez, szlovákokhoz) képest több évtizedes késéssel – a 19. század derekán, végén az északkeleti végekre is elért a nemzeti ébredés, ezzel párhuzamosan a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a saját nyelv használata iránti igény. Az ekkorra már világossá vált, hogy az archaikus és szakrális egyházi szláv nyelvváltozatot a kor igényeinek megfelelő irodalmi (sztenderd) nyelvváltozattal kell felváltani. Ám a Magyarország északkeleti csücskében élő keleti szlávok körében egyidejűleg három nyelv/nyelvváltozat vetelkedett a sztenderd funkcióért: (1) a (nagy)orosz, (2) a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve (3) a helyi nyelvjárásokra alapozva létrehozni kívánt ruszin.

A látszólag csupán marginális filológiai probléma (*milyen legyen a helyi szlávok irodalmi nyelve?*) azonban valójában sokkal nagyobb jelentőségű. A kérdéskör megoldására tett lépések egyben olyan döntésként értelmezhetők, melyek meghatározóak az adott közösség identitásának alakulására. Ha figyelembe vesszük Garvinnak a sztenderd elkülönítő funkciójáról írott szavait, akkor mindez nyilvánvalóvá válik: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosság-

1 II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola; Hodinka Antal Intézet (Beregszász).

tudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. [...] A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez”.²

2. Három nyelvi és kulturális irányzat vetélkedett egymással az egykori Északkelet-Magyarországon (a tágabb értelemben vett mai Kárpátalja területén) a 19. század második és a 20. század első felében: a ruszofil (nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil.

A ruszofil irányzat politikai programja Adolf Dobrjanszkytól származtatható, aki a ruszin, a belorusz és az orosz nép közös származását, a pánszlávizmus eszméjét hirdette.³ Az irányzat nyelvi programjának összefoglalásának tekinthető Alekszej Gerovszkij írása.⁴ A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az északkeleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz).⁵ A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az ukrán irányzatot megosztónak, mesterségesen importáltak tekintette Gerovszkij.

A ruszofil irányzat nyelvi álláspontját, nyelvszemléletét jól illusztrálják a fent idézett Alekszej testvérének, Georgij Gerovszkijnek (Dobrjanszky unokái) az ukrán nyelvről megfogalmazott gondolatai: „Ennek a »nyelvnek« az elsajátítására a kárpátorosz tanulónak nem kevesebb erőfeszítést kell fordítania, mint az orosz irodalmi nyelv megtanulására, azzal a különbséggel, hogy első esetben ez nem eredményez hozzáférést bármilyen jelentős értékekhez, míg a közös orosz irodalmi nyelv egyszeriben megnyitná számára az orosz világkultúra gazdag kincsestárát.”⁶

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schwei-

2 Garvin, Paul: A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest, 1998. 95–96.

3 Dobrjanszky Adolf: *Проектъ политической программы для Руси австрийской*. Львів, 1871.

4 Геровский А.: *Борьба чешского правительства с русским языком*. 1938.

5 Az említett orosz nyelvű munkájában Gerovszkij négy nyelvváltozatot különít el: a) északi nagyorosz (северно-великорусское наречие); b) déli nagyorosz (южно- великорусское наречие); c) fehérorosz (белорусское наречие); d) dél-orosz vagy kisorosz (южно-русское или малорусское наречие).

6 Gerovszkij G.: Review of Ivan Pan'kevič, *Hramatyka rus'koho jazyka*. *Slavia* 6 (1927). Idézi Shevelov G. Y.: *The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941)*. *Harvard Ukrainian Studies* XI (1987). 203., ill. Шевельов Ю.: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941)*. *Стан і статус*. Київ, 1987. 254.

zerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache).⁷ A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközeként a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak a (nagy)orosz nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német és a francia nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak.⁸ A nagyorosz nyelvi irány a pánszláv identitást, az orosz kulturális orientációt jelentette.

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok északkeleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. Az irányzat hívei adotttnak tekintették a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem csupán nyelvi, hanem etnikai és kulturális azonosságát is. Ez az irány egy az oroszról elkülönülő, a 19. században még a Kárpátok gerincének túloldalán is csupán fokozatosan erősödően lévő nemzeti és nyelvi (és részben politikai) irányzat volt.

A kárpátaljai szlávok nemzeti és nyelvi azonosságtudatának formálásában jelentős szerepet játszó Avgusztin Volosin sem tekintette önálló népnek a helyi szlávokat, illetve nem minősítette külön nyelvnek helyi nyelvváltozataikat, csupán konstataulta azt a tényt, hogy a Magyarországon és azon kívül élő kisoroszkok más-más nyelvjárást, helyesírást és nyelvtant használnak. „A mi népünk Podkarpatszka Ruszban él, és a Kárpátokon túl: Galíciában és Ukrajnában. A legtöbb ruszin Ukrajnában él, ezért népünket másként ukránnak nevezik” – írja 1926-ban.⁹ Határozottan elkülönítette viszont Volosin a kisorosz/ruszin nyelvet a nagyoroszról. 1907-es *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanának* 1920-ban újra megjelentetett kiadásához írott előszavában a következőket olvashatjuk: „A kárpátaljai ruszin országban, (a régi Magyarorszag északkeleti felvidékén) Galicia keleti felében, Bukovinában és Oroszország déli részén laknak a kisoroszkok, kik magukat »ruszin«-oknak (русинъ) nevezik, s kiknek számát a statisztika átlag összesen 25 millióra teszi. / A Podkarpatska Rusban több mint egy félmillió kisorosz lakik, kiket a statisztika a német »Ruthén« szó után, mely ismét a hasonló hangzású görög szóból vette eredetét, ruténoknak nevezett el. / A hazai kisoroszkok nyelvének megtanulására mindezideig még nem volt alkalmas gyakorlati nyelvtanunk, mert az eddig megjelent orosz nyelvtanok csak a nagyorosz irodalmi nyelv szabályait követték, s a kisorosz népnyelv sajátosságait csak alig, vagy

7 Ferguson C. A.: Diglossia. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975. 291–317.

8 Erről lásd pl. Гусьнай И.: *Языковой вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ, 1921. 19.

9 Волошин А.: *Практична граматика руського языка*. Ужгород: Уніо, 1926. 4.

egyáltalán nem vették figyelembe. / Pedig a kisorosz nyelv nagyon sok alaktani és mondattani tulajdonsága által eltér a nagyorosz nyelv irodalmától [sic!]. / Az orosz nyelvnek három fő nyelvjárása van u. m. *nagyorosz* (Közép-Oroszországban), *fehér-orosz* (nyugaton) és *kisorosz* (Dél-Oroszországban). [...] A nagy-orosz irodalmi nyelv hatással volt a galíciai és kárpátalji kisoroszok nyelvére is, s különösen 1848 után csaknem általánosan a nagy-orosz irod. nyelv utánzása vált divattá, mindazonáltal a köznéppel való érintkezés érdeke csakhamar szükségessé tette a népies, tehát az eredeti kis-orosz nyelv használatát az irodalomban.”¹⁰

Az ukrán identitás és nyelvi irányzat ekkor még azért sem válhatott hangsúlyossá, mert a Kárpátok túloldalán élő szláv közösség körében is csak a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az „*ukrán*” [український] etnonima használata a korábbi „*ruszin*” [русин, руський] vagy „*orosz*” [русский], illetve „*kisorosz*” [малорос] stb. helyett. Egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták.¹¹ Yekelchik szerint az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a *kisorosz*, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a *ruszin* azonosságtudat alternatívájaként jelent meg, ám csak később vált dominánssá.¹² Mihajlo Hruszevszkij¹³ szerint az *ukrán* („український”) népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos a *rusький* [ruszin] etnonima. Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita Társaság által kiadott szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel „kisorosz”, azaz ukrán értelemben. Ez egyértelműen kiderül a szótárhoz írott előszóból, ahol a következőket írják a szerkesztők: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta.”¹⁴

A nemzeti önazonosság fokozatos átalakulása együtt járt a nemzeti nyelv „*ukrán nyelv*”-ként [українська мова] való emlegetésével, amely a korábbi *ruszin nyelv* [русська мова], *kisorosz nyelv* [малоросська мова] megnevezést váltotta fel. Korábban a Kárpátok mindkét oldalán *ruszin nyelv*-ként [русська мова] – vagy Dél-Oroszországban *kisorosz nyelv*-ként [малоросська мова] – emlegették saját nyelvváltozataikat a helyi szlávok. A Magyarországhoz tartozó területeken ez a szóhasználat tovább

10 Volosin A.: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár, 1907. III–IV.

11 Lásd: Нагорна Л.: *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ, 2008. 154–155.

12 Yekelchik S.: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York, 2007.; Екельчик С.: *История Украины. Становление современной нации*. Киев, 2010. 64., 94–95.

13 Грушевський М.: *Історія України-Руси*. Том 1. Київ, 1913. (3-є видання). Lásd még: Шевельов (1987) 8. m. 51.; Yekelchik (2007) i. m., Екельчик (2010) i. m.

14 Lásd: *Magyar–ruszin szótár. Мадярьско-руський словарь*. Ungvár, 1928.

maradt fenn, mint a galíciai, bukovinai oldalon (egészen a 20. század közepéig). A 19. század kezdetétől, derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a Kárpát-medence északkeleti peremén élő keleti szlávoknak az oroszoktól, illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus.¹⁵ A *ruszin* terminus magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket.¹⁶

A 20. század eleji magyar nyelvészeti álláspontot Bonkáló munkái tükrözik. A ma Kárpátaljához tartozó Rahón született nyelvész a következőképpen látta a kérdést: „Az orosz nyelvnek három fő dialektusa van, u. m.: a nagyorosz, fehérorsz és kisorosz. – A kisorosz nyelvet Oroszország déli részén, Bukovinában, Galiciában (Lembergig) s Magyarországnak Galiciával határos északkeleti felvidékén körülbelül 25 millió ember, hazánkban csaknem félmillió ember beszéli. Ez a kisorosz nyelv (hivatalos néven rutén) megőrizte az orosz típust, mégis sokban eltér a galíciai és ukrainai kisorosztól. Különböző rokon (tót, lengyel) és idegen (magyar, német) nyelvek hatása alatt fejlődött évszázadokon keresztül s ennek folytán több oly sajátosságot mutat fel, amely elválasztja az ukrainai s galíciai kisorosztól, de viszont meg is őrzött egy pár archaisztikus vonást, amelyet hiába keresnénk más szláv nyelvekben”.¹⁷

A Magyarország északkeleti periferiáján élő keleti szláv népesség nyelvével kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvvaltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak önálló, azoktól különböző nyelvet. Ám a 20. század elején, írja Bonkáló 1915-ben, „a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya [...] nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorsz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti”.¹⁸

Ehhez hasonló véleményen volt évtizedekkel korábban, 1883-ban kiadott szótárában Csopey László is. A szótár szerkesztője élesen megkülönbözteti egymástól az orosz (российский) és a rutén (руський) nyelvet, s egyértelműen amellet foglalta állást, hogy „A rutén önálló nyelv, és nem az orosznak tájszólása”.¹⁹ A szótárhoz írott

15 Lásd pl. Pavlovskij klasszikus nyelvtanát. Павловский А. П.: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочинѣніями*. Санктпетербургъ, 1818.

16 Erről bővebben lásd pl.: Yekelchik (2007) i. m., Екельчик (2010) i. m.

17 Bonkáló Sándor: *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös, 1910. 3.

18 Bonkáló Sándor: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V (1915). 81.

19 Чопей Л.: *Русько малярський словарь*. Budapest, 1883. X.

előszavából az is kiderül, hogy Csopey – akárcsak korábban LutsKay²⁰ vagy Duchnovics²¹ – nem tett jelentős különbséget a Kárpátok magyarországi, illetve galíciai oldalán beszélt rutén nyelv között.

A Kárpátok túloldalán élők is úgy tekintettek a Magyarországon élő ruszinokra, mint akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ők. Az 1833–1837 között Galíciában *Руська трійця* néven működő irodalmi csoportosulás tagjai közül Jakiv Golovackij az 1839 nyarán a mai Kárpátalja területén tett utazásáról készült beszámolójában írta: „a lakosság a Beszkidek mindkét oldalán ukrán, úgymond a verhovinaiak folytatása; számos sajátossága van az öltözködésben, még több a nyelvben.”²² A bukovinai Kupcsanko így ír 1897-ben Bécsben kiadott kötetében: „A magyar-orosz nép nyelvjárása (nyelve) egészen azonos a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárással (nyelvvel). De amint a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárásban is vannak sajátos galíciai-orosz vagy bukovinai-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem lengyel, német, román, török és más szavak, a magyar-orosz nép nyelvjárásában is akad sok sajátosan magyar-orosz és egyáltalában nem orosz, hanem szlovák, lengyel, magyar, német és más szó.”²³

Magyarországon a 19. század végén Csopey mellett mások is amellett érveltek, hogy a magyarországi ruszinok nyelve azonos a Kárpátok túloldalán élő testvéreikével. A *Kelet* című folyóirat főszerkesztője, Jurij Zsatkovics a lap 1897. április 15-i számában fejtette ki azon álláspontját, hogy a ruszinság a kisorosz nép része, s ennél fogva irodalmi nyelvként a galíciaiak kisorosz nyelvét kellene használniuk.²⁴ Szvincickij közöl egy Ivan Berezsanyin (Ivan Fogarassy álneve) által Ivan Orlaynak írott levelet, melyben a mai Kárpátalján élő Fogarassy többek között arról ír, hogy a kárpát- vagy magyar-oroszok kisorosz eredetűek, s nyelvjárásuk az egyházi szlávtól, a nagyorosztól és a kisorosztól is különbözik az erős nyelvi kontaktusok következményeként, ám ez nem jelenti azt, hogy külön nyelvről van szó.²⁵

A mai Kárpátalján született Sztripszky Hiador a galíciai Lembergbe öccsének címzett levelében egyértelműen az orosz irányzattal szemben teszi le a garast, töb-

20 Lásd: Danylenko A.: Мухайло Луцкай – A Dissident Forerunner of Literary Rusyn? *The Slavonic and East European Review* Vol. 87. 2009/2. 201–226.

21 Erről lásd: Мозер М.: Чи наманався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? *Україна модерна* 2008/13. 222–235.

22 Idézi Задорожний В. Я.: Головацький про мовну ситуацію на Закарпатті у I пол. XIX ст. In: Галас Б. (ред.): *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 169.

23 Купчанко Г.: *Угорська Русь и еи русски жители*. Вѣдень, 1897. 47. Lásd még pl. Драгоманов М.: *Галицько-руське письменство*. Львів, 1876.; Грушевський (1913) i. m.; Щеголев С.: *Украинское движение, какъ современный этапъ южнорусскаго сепаратизма*. Київ, 1912.

24 Плїшкова А.: *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасности)*. Пряшів, 2008. 29.

25 Свѣнцицкій И.: *Матеріали по історії Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россією въ 1-ой половине XIX века*. Львовъ, 1905. 46–56.

bek között azzal érvelve, hogy a magyarországi ruszinok (akik a galíciai ruszinokkal egyazon nyelvet beszélnek) archaikus ószláv és egyházi szláv elemekkel vegyített, nyelvjárási jelenségekkel tűzdelt orosz nyelve fejlődésképtelen, s helyette a nép által beszélt nyelvre építve kellene irodalmi nyelvet létrehozni: „Mi csak az irodalmi nyelvben vettük át a muszka nyelvet; a nyelv pedig fejlődik, átalakul úgyszólván naponként valami kis formája, szava, szótagja, hangzója. Természetesen így nem fejlődhetett a mi nagyorosz extra nyelvünk, a természetes fejlesztés helyett hozzáfogtunk hát a mesterséges fejlesztéshez: a szükséges kifejezéseket, mik hiányzottak, nem a nép nyelvéből pótoltuk, hanem a holt, századok óta halott ószláv vagy templomi nyelvből. / Értsd meg jól: az ember és vele a nyelv lépten nyomon fejlődik, a természetes uton... Micsoda nyelvvé fejlődik azonban az ilyen nyelv, mely holt nyelv anyagából pótolja szükségleteit? Maga is holtta válik! A muszka alap lassan kicsúszott a mi irodalmunk nyelvéből s helyét elfoglalta a halott ószláv nyelv szótömege. A tudósok elnevezték ezt a világtörténelemben példanélküli páratlan nyelvet: *jazécsienek*, magyarul: nyelvhabaréknak. Mit szólna ahhoz a világ, ha a spanyol vagy olasz parasztot latin nyelven tanítanák iskolában, újságban, könyvekben, irodalomban? Hiszen rokon a két nyelv, ép úgy, mint a rutén nyelv a muszkáéhoz vagy az ószlávhoz. De a latin fejlődésképtelen, mivel latin nemzet nincs, olasz, spanyol meg van; azonképen képtelen az ószláv és vele a mi mostani irod(almi) nyelvünk fejlődni s vele egyúttal mi sem fejlődhetünk, mivel nincs ószláv nemzet, a mi irodalmi nyelvünk pedig sem muszka, sem ószláv, sem rutén: annál kevésbé képtelen a fejlődésre tehát a vele élők fejlesztésére. Lásd az eredményét; mit tapasztalunk ma? Azt az irodalmi nyelvet nem beszéli senki, nem tudja megtanulni senki, mert az nem a miénk, az egy bitang jószág, senki nyelve.”²⁶ Ugyanő a *Budapesti Szemle* 1913. évi évfolyamában *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok* címmel megjelent írásában úgy foglal állást, hogy „rutén, kisorosz, rusznák és ukrainai egy és ugyanazon népnek négyféle neve”,²⁷ s leszögezi: a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem (nagy)oroszok, hanem külön népet alkotnak: a kisoroszt vagy rutént.²⁸

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjáráásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. Az önálló ruszin nép elméletének hátterében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. „A hely, a viszonyok s hosszú idők történelmének

26 Sztripszky levelét közli: Udvari István: Adalékok Sztripszky Hiador pályakezdéséhez (Nagy-szombati levéltári források alapján). *Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv* 15. (2001). 303–324. Maga a levél a 308–318., az idézett részlet pedig a 313–314. oldalon található.

27 Sztripszky Hiador: *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok*. *Budapesti Szemle* CLIII (1913). 278.

28 Lásd még: „A régi magyarorosz, kisorosz, ruszin, rutén név ugyanazt a népet jelöli.” Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel – Budapest, 1940/1996. 58.

eseményei oly átalakító hatással voltak” a helyi ruszinokra, vallotta Szabó Oreszt, hogy „a nyelvbeli és vallásbeli nagy hasonlóságokon kívül egyáltalában nem maradt más kapocs, mely e népet északi rokonaival összekötné”.²⁹ A „földrajzi fekvés teljesen izolálja az oroszokat a Kárpátokon túl lakó testvéreitől, mert egész élete és működése a vízválasztó hegyeken innen terjed, a folyókon lefelé, be az országba s nem a határok felé és azon túl!”³⁰ Az északkelet-magyarországi és galíciai szlávok nyelve között Szabó egyértelmű hasonlóságokat fedez fel, ám ez szerinte „nem azt jelenti, mintha a magyarországi kisorosz nyelv csak a galiciainak egyik tájszólása lenne”.³¹

Sztripszky szerint a Magyarországon élő ruszinokra kétféle erő hat: egyrészt a nagyorosz, másrészt az ukrán, s ezek közül a „muszka” irányzat veszedelmes, amely ellen védekezni kell. A szerző szerint magyar nemzeti szempontból a megoldás az lehet, hogy a ruszin paraszthoz „az ő paraszti nyelvén” kell szólni. „Mint-hogy pedig ez a parasztnyelv sajátságosan önálló, hungaroruthen alakká fejlődött ki, a mely az ukrainaitól távol van, de a muszkától még messzebb esik, semmi egyebet nem kell tennünk, mint e népnyelvből kivont törvények alapján egy különleges magyarországi rusznák paraszti nyelvet megállapítani. Nagyon természetes azonban, hogy a miképpen amazoktól tartalomban különbözik, helyesírása is legyen minél messzibb úgy az ukrainaitól, mint a muszkától”.³² A helyi szláv nyelvjárások közötti különbségeket szerinte úgy lehet feloldani, hogy a köztesnek tekintett beregi dialektust kell „ezután a paraszti irodalomban használni”.³³

Az ukrán és a ruszin irányzatban közös, hogy a pánszláv gondolat helyett egy elkülönülő nemzettudatot preferált, melynek egyik kiemelt szimbólumává vált a saját irodalmi nyelvváltozat kodifikálása. A ruszin orientáció hívei számára – az ukránofil mozgalomhoz hasonlóan – a magyarországi más szláv közösségek, a szerbek és szlovákok nemzeti és nyelvi mozgalmak jelentettek példát.³⁴ Mind az ukrán, mind a ruszin mozgalom a pánszláv eszmével szemben próbált egy elkülönülő nemzeti, illetve egy ezzel összefüggő vernakularizáló (a saját nyelvet helyzetbe hozó) nyelvi identitást képviselni.

Miután az első világháború után a régió Csehszlovákiához került, a tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kellett volna közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehe-

29 Szabó Oreszt: *A magyar oroszokról (Ruthének)*. Budapest, 1913. 12.

30 Uo. 251.

31 Uo. 31.

32 Sztripszky (1913) i. m. 294.

33 Uo. 296.

34 Ташкович О.: Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Емілія Балецького. *Studia Rusica* XXIII (2009). 249–255.

tett gyorsan és könnyen megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt.

A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt régióban folytatódott a három nyelvi irányzat vetélkedése.³⁵ Az orosz és az ukrán orientáció több összecsapása is erre az időszakra tehető. Az első ilyen nyilvános polémia 1921-ben került sor a kárpátaljai régióban. Igor Husznai eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси* (A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban) címmel megjelent 32 oldalas írásában a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz nyelvére vonatkozó részét értelmezve úgy véli, a cseh hatóságok nem tudják, mit is értsenek a Statutumban szereplő „népnyelv” alatt, ezért az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján.³⁶ Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák–lengyel kitalációnak nevezte, s az ukrán irányzatot szeparatistának értékelte. A ruszinofil irányzatot a szűk területi érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként látta, oroszellenesnek tekintette.³⁷ „Kisorosz nyelvjárásból három is van, s ezen kívül egész sor kisebb nyelvjárás. Csak Podkarpatszka Ruszban három vagy akár négy nyelvjárás különíthető el. Hová jutnánk, ha mindegyik nyelvjárás az »anyanyelv« jelszó alatt arra törekedne, hogy hivatalosnak ismerjék el?” – teszi fel a költői kérdést Husznai,³⁸ mind az ukrán, mind a ruszin irányzatot elvetve.

Volosin *О письменном языке Подкарпатских русинов* (A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről) címmel 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére.³⁹ Egyértelműen állást foglalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett, és elutasította azt az elméletet, mely szerint az ukrán (azaz kisorosz, *малоруський*) csupán a (nagy)orosz (*великорусский*) nyelv egyik dialektusa. Volosin a 19. század második felétől erőteljesen ható orosz orientációt anakronisztikus hibának tartotta, mely a nemzeti konszolidáció ellen hat.⁴⁰ A szeparatizmus vádját elutasította, s az ukrán (kisorosz) nyelv önállósága mellett a Pétervári Tudományos Akadémia 1905-ben kiadott állásfoglalására⁴¹ hivatkozva érvelt.

Az orosz nyelv egysége és a vitapartnere német analógiája kapcsán Volo-

35 Lásd pl. Tichý, F.: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha, 1938.

36 Гусьнай (1921) i. m.

37 Ласд Плішкова (2008) i. m. 39–40.

38 Гусьнай (1921) i. m. 30.

39 Волошин А.: *О письменном языке Подкарпатских русинов*. Ужгород, 1921.

40 Ласд Плішкова (2008) i. m. 40.

41 Az 1905-ben Péterváron *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* (A kisorosz nyomtatott szó korlátozásainak eltörléséről) címmel készült és a cári akadémia jóváhagyásával, de kéziratban terjedő dokumentum alapvetően Fjodor Kors és Alekszej Sahmatov munkája.

sin Vatroslav von Jagić⁴² munkáját idézve arra hívja fel a figyelmet, hogy a német mellett több germán nyelv is létezik, például a flamand, a holland, a dán, a norvég vagy a svéd. „Ha megvizsgáljuk ezen nyelvek elkülönülésének okait az összgermán-tól, akkor szembe ötlík történelmi szétfejlődésük. Így kell szemlélnünk a kisorosz és nagyorosz nyelv szétválásának történelmi okait is” – mondja a szerző. „Ahogyan a négyzetből nem lehet kört csinálni, úgy azokat a népeket, melyeket kettéosztott a történelem, a legnehezebb a nyelv alapján összekovácsolni” – fogalmaz az orosz és az ukrán nép és nyelv kapcsán Volosin, megjegyezve, hogy „minden szláv nép külön nyelvet és irodalmat teremtett magának”.⁴³ Kiemeli, hogy az irodalmi nyelvnek a nép nyelvéhez kell közelednie. Megállapítja, hogy a kisorosz (azaz ukrán) nyelv önállósága tény. Leszögezi, hogy a kisorosz nyelv nem kapcsolható össze a szeparatizmus-sal, mert nem akadály a szláv szolidaritásnak. Kinyilvánítja, hogy a nagyorosz helyesírás nem alkalmazható a kisorosyra. Szerinte a galíciai nyelvváltozatok polonizmusai, az ukrán moszkovita és lengyel elemei, illetve a kárpátaljai nyelvváltozatok magyarból átvett jelenségei nem változtatták meg a kisorosz nyelv népi jellegét. A nagyorosz irányt anakronisztikusnak tartja, mely akadály a kulturális fejlődésnek, megnehezíti az egyházi munkát és a lelki életet, gazdasági szempontból kedvezőtlen, gátja a politikai konszolidációnak.⁴⁴

Husznai és Volosin mellett többen mások is külön könyvecskében fejtették ki álláspontjukat a nyelvi kérdés kapcsán, mint például a ruszofil Nyikolaj Zorkij⁴⁵ vagy Julij Ruszak.⁴⁶ Hasonló vitairatok még a 30-as években is megjelentek.⁴⁷

A nyelvi polémia megoldását Podkarpatszka Ruszban a cseh akadémia bizottságának a régió irodalmi nyelvének tárgyában kiadott állásfoglalása sem hozta meg.⁴⁸ Amikor ugyanis a regionális csehszlovák hatóságok szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen a Generalny Statutumban meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet az oktatásban és a közigazgatásban használni kell Podkarpatszka Rusz területén, 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához. A levélre 1919. december 20-án 62.756/19.902. n. o. számmal iktatott levelében válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter. A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül,

42 Jagić von V.: Die slawischen Sprachen. In: Bezenberger A. (szerk.): *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen*. Berlin und Leipzig, 1908.

43 Волошин (1921) i. m.

44 Уо.

45 Зоркій Н.: *Доказано ли научно существование вполне самостоятельного «украинского языка»?* Ужгород, 1924; уő: 1. *Споръ о языкъ въ Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ*. 2. *Какъ освѣдомляетъ д-ръ Иванъ Панъкевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ*. Ужгородъ, 1926.

46 Русакъ Ю.: *Очерки культурной исторіи Подкарпатской Руси*. Ужгородъ, 1927.

47 Lásd például: *За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачево, 1937.

48 Левенець Ю. та інші (szerk.): *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ, 2008. 267.

hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének (ahogyan a dokumentum tárgyaként szerepel: „*Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus*”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hoz a kárpátaljai állami vezetés tudomására. A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A második bekezdés egyértelműen amellett foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna. Emellett fölösleges, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes egy ilyen törekvés, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. A harmadik pont a régió nyelvváltozatait kétségkívül a „*maloruské*” (azaz kisorosz) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet („*haličskou ukrajinštinu*”). A galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus alkalmazandó Kárpátalján. A prágai szakmai testület vélekedése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei. Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy célszerű volna szakmai szempontból tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Volosin korai grammatikája volt.⁴⁹

A politikai életben a ruszofil és ruszin irányzatot Andrij Bródy, az ukránt Avgusztin Volosin neve fémjelezte. Amikor az első autonóm kormány élére Bródyt nevezték ki, a ruszin nép önállóságának eszméje, s ugyanakkor az orosz irodalmi nyelv bevezetésének gondolata kapott nagyobb támogatást; bár a Ruszin Nemzeti Tanács 1938 októberében Kárpátalja-szerzte kifüggesztett kiáltványában az szerepelt, hogy a „nép

49 A cseh akadémia állásfoglalását eredetiben (cseh nyelven) idézi Мозер М.: Шляхи „українізації”: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In: Zoltán András (szerk.): *In memoriam István Udvari (1950–2005)*. Nyíregyháza, 2011. 248.

nyelve” legyen a hivatalos nyelv.⁵⁰ Ám Bródy kormányát nagyon hamar felváltotta Volosin kabinetje. Volosin pedig egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. Kormányzása idején jelentős lépéseket tett a Prágától való függetlenség növelése, az ukrán nyelvnek a régióban történő megszilárdítása irányába. 1938. november 3-án Volosin a helyi autonóm kormány nevében kiáltványban konstatálja a független állam létrejöttét Podkarpatszka Rusz Csehszlovákia kötelékében maradt területén, Huszt központtal. A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig a Volosin kabinet – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az ukránt (kisoroszt) vezeti be az autonóm régió államnyelveként.⁵¹

Podkarpatszka Rusz önállósodási törekvéseinek keretében 1938. november 25-én adta ki a régió oktatási minisztereként Volosin az oktatás nyelvről szóló rendeletét. A dokumentum 1. §-ában – érdekes módon – az 1868. évi XXXVIII. tc. 58. §-ára hivatkozik, mely kimondja, hogy „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike”.⁵² A 2. § „a ruszin (tehát kisorosz)” lakosság számára az ukrán nyelv irodalmi változatát teszi meg kötelezően az oktatás nyelvévé. A 3. § 40 iskolaköteles gyermek szüleinek írásos kérelme alapján lehetővé teszi a nagyorosz nyelven folyó oktatást. Az 5. § lényeges kodifikációs lépésnek tekinthető. Ez ugyanis meghatározza, hogy mit kell érteni a tannyelvként használandó „ukrán irodalmi nyelv”, illetve „orosz irodalmi nyelv” alatt. Az iskolai tannyelvként használt normatív nyelvváltozatot „az irodalomban általánosan használt helyesírású”, valamint a rendeletet kiadó minisztérium által jóváhagyott változat értendő.

1939. január 1-jétől a Volosin kormánya újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. A kabinet egyik legfontosabb célkitűzése a társadalmi és közélet ukránosítása lesz.⁵³

Miközben a magyar honvédség csapatai megindulnak Kárpátalja még Csehszlovákia részét képező területei, azaz Podkarpatszka Rusz visszafoglalására, 1939. március 14-én Volosin Huszton kikiáltja a független miniállam: Kárpáti Ukrajna létrejöttét. Másnap megtartja ülését a független ukrán állam törvényhozása, a Szojm. Az ülésen elfogadják az Alkotmányt, melyben megerősítik a szuverén állam kikiáltását

50 Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 291.

51 Левенець (2008) i. m. 294.; Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, 2010; Береш М. – Фединець Ч. (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород, 2010.

52 Az 1868: XXXVIII. tc.-re való hivatkozás azért figyelemre méltó, mert azt az elfogadása idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság országgyűlése fogadta el. 1938 novemberében a régió még Csehszlovákiához tartozott.

53 Левенець (2008) i. m. 294–295.

(1. §), melynek államnyelve az *ukrán* (4. §). Figyelem: nem a *kisorosz*, nem a *ruszin*, hanem egyértelműen az *ukrán*.

A régió Magyarországhoz való visszacsatolását követően a magyar kormány célja – geopolitikai okokból – a kis ruszin nemzet önállóságának megteremtése volt. Kozma Miklós *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában megtaláljuk arra a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát. „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkrét és erősebbé Magyarországot. [...] A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné.”⁵⁴ Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse”. A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetesen változásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejelesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné”. A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt

⁵⁴ Idézi: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza, 2005. 59.

is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika.”⁵⁵

A politikai célok elérésben kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek a szándéknak alárendelve készült az új ruszin grammatika is, melyet a nyelvi sztenderdizáció és kodifikáció alapjának szántak. 1940 nyarán Ungváron jelent meg a *Грамматика угорусского языка для середних учебных заведений*⁵⁶ (Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára) című kiadvány. Perényi Zsigmond kárpátaljai kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”.⁵⁷ Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).⁵⁸

A ruszin irodalmi nyelv kodifikálásában jelentős lépés volt az 1941-ben kiadott Harajda-féle nyelvtan is.⁵⁹ A kötethez írott bevezetőjében a szerző megjegyzi, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat valamiféle kompromisszum a helyi nyelvi változatok között. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

A 20. század első felének nyelvi viszonyait a régióban Shevelov a következőképpen jellemzi: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy je-

55 Az írást közli: Brenzovics László (szerk.): *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár, 2009. 248–254.

56 *Грамматика угорусского языка для середних учебных заведений*. Ungvár, 1940. 114

57 A levelet idézi Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős, 1977/1999. 144.; lásd még Botlik (2005) i. m. 37.

58 Olyannyira, hogy maga Marina is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika”. Lásd: Marina (1977/1999) i. m. 143.

59 Гарайда И.: *Грамматика руського языка*. Ungvár, 1941. A grammatika részletes elemzését lásd: Дзендзелівський Й. І.: А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In: Галас Б. (ред.): *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 142–156.; убі: Гарайда як філолог. *Acta Hungarica* 1996/1997, VII/VIII. 144–167.

lentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polemikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a »ruszin nyelv« hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvel szintetizálódott. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út.”⁶⁰

A második világháború után a Szovjetunióhoz került Kárpátalján a három nyelvi irányzat közül a szovjet hatóságok betiltották a ruszint, túrték az ukránt, és támogatták az oroszot. 1991 után az orosz irány fokozatosan háttérbe szorult Kárpátalján, ismét megjelenőben van a ruszin orientáció, s az ukrán irányzat egyértelműen dominánssá vált.

A mai Kárpátalja területén évszázadok óta abszolút többséget alkotó, eredetileg a Kárpátok északkeleti oldaláról származó keleti szláv népcsoport nyelvének és nemzeti identitásának kérdése máig politikai, történeti és nyelvészeti polémiai tárgya. A vidék kapcsán egész egyszerűen megkerülhetetlen a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése.⁶¹ A mai Ukrajna hivatalos álláspontja szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. Az akadémiai kánon szerint a ruszinok az ukránság részét képezik. Vannak olyan kutatók, akik úgy vélik, a ruszin identitásnak sem etnikai, sem néprajzi, sem nyelvi alapja nincs.⁶² Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait az ukrán

60 Az idézet forrása angolul: Shevelov (1987) i. m. 207.; ukránul: Шевельов (1987) i. m. 260.

61 Lásd pl. Чучка П.: Русинська мова. In: Русинівський В. – Тараненко О. (ред.): *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. 526–527.; Dickinson J.: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201 (2010). 53–78.; Kuzio T.: The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII (2005). 1–15.; Lane, H.: Rusyns and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29 (2001). 689–696.; Magocsi, P. R.: *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge, 1978.; убо: *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe*. London, 1993.; убо: *Русинський язык*. Opole, 2004. 85–112.; Магочій П. Р.: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь. *Політична думка* 2–3 (1995/6). 105–115.; убо: Русинська нація? In: Каппелер А. (ред.) *Україна. Процеси націотворення*. Київ, 2011. 258–267.; Nekvapil, J.: On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language* 183 (2007). 141–160.; Мельник С. – Черничко С.: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, 2010. 100–103.; Савойська С.: *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ, 2011. stb.

62 Pl. Майборода О. та ін.: *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, 2008.; Левенець (2008) i. m. stb.

nyelv délnyugati nyelvjárási régiója kárpátaljai nyelvjárási csoportjának tekinti.⁶³ Egy *Bevezetés a szláv filológiába* című ukrán nyelvű felsőoktatási tankönyv szerzője szerint nyugati kutatók elfogult politikai érvekre alapozva terjesztik a ruszinnak mint önálló szláv nyelvnek a szeparatista ideológiáját.⁶⁴ Ugyanakkor a kijevi parlamentben 2012 nyarán „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” címmel elfogadott jogszabály 7. cikkelyének 2. bekezdésében olyan nyelvként nevezi meg a ruszint, melyre a törvény hatálya kiterjed.⁶⁵

3. A ma Kárpátaljának ismert régiót az elmúlt 150 évben uraló különböző államok regionális nyelvpolitikáját a hatalmat birtokló többségi elit pozícióinak megerősítése vezérelte. Az itt élő nemzetiségek, nyelvek, kultúrák és felekezetek létéről vagy nem létéről, fejlődéséről vagy elnyomásáról jellemzően nem a helyiek, hanem a messzi fővárosokban élő politikai elitek döntöttek. Kárpátalja azonban túlságosan messze esik a mindenkori főváros(ok)tól: Bécstől, Budapesttől, Prágától, Moszkvától és Kijevtől is.⁶⁶ A régióban alkalmazott nyelvpolitikát valamennyi korszakban több tényező befolyásolta. Hatással voltak rá a nemzetközi politikai események, a tágabb térség erőterei, a szomszédos országok szándékai, a központi állam nyelvpolitikai törekvései, a régió etnopolitikai sajátosságai, valamint a gyakran egymással is vetélkedő lokális elitek saját nyelvi és nemzetiségi mozgalmi. A különböző hatalmi központok mindig valamilyen magasabb politikai érdek alapján döntöttek a helyiek feje fölött arról, hogyan viszonyulnak a régió szláv lakosságához és nyelvéhez.

A legnagyobb szláv állam, Oroszország abban (volt) érdekelt, hogy a magát az oroszszal szemben definiáló ukrán identitást gyengítse, ezért mind a cári impérium, mind pedig a szovjet birodalom széthullása utáni orosz állam az orosz nyelvet és kultúrát kínálta/kínálja a kárpátaljaiaknak, ezzel is igyekezvén kiterjeszteni az orosz politikai és kulturális befolyást a vidékre. A Szovjetunió hatalmi központjaként azonban Moszkva kezdetben a szovjet-ukrán érdekeket erősítette, hiszen a területgyarapítás indoklásához szüksége volt a Kárpátok két oldalán élők etnikai és nyelvi azonosságára; később azonban az internacionalizmus köntösébe bújtatott szovjetesítés politikáját folytatta, s ezzel együtt járt az orosz nyelv támogatása, az ukrán szimbolikus szerepbe szorítása.

Amikor Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztása után a Habs-

63 Lásd pl. Чучка (2000) i. m.; Німчук В.: Закарпатський говір. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. 174–176.; Кочиш М.: О русинском как литературном языке. In: *In memoriam István Udvari...* i. m. 189.; Савойська (2011) i. m. 285–286. stb.

64 Лучик В.: *Вступ до слов'янської філології*. Київ, 2008. 18.

65 A törvényt lásd itt: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2013-02-25). Nem hivatalos magyar fordításban lásd pl. itt: Fedinec Csilla – Csernicskó István: *Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a 2012-es fejezet*. *Kisebbségkutatás* 21. évf. 2012. 3. sz. 568–588.

66 Ungvár távolsága Bécstől kb. 555 km, Budapesttől 330 km, Prágától 720 km, Moszkvától 1600 km, Kijevtől 820 km.

burg dinasztia irányította Ausztriának és a Romanovok Oroszországnak közös határa lett, Bécs ellenérdekelte volt mind a lengyel, mind pedig a pánszláv és nagyorosz politikai, nyelvi és kulturális irányzat megerősödésében, ezért is támogatta az ukrán azonosságtudatot,⁶⁷ ami a magyarországi szlávok körében sem maradt hatástalan, a Monarchia felbomlása után a Kárpátokon áttelepült galíciai pedagógusok, értelmiségiek tevékenysége révén. Lengyelország – galíciai pozícióinak megerősítése, az ottani ukránok gyengítése, asszimilálása céljából – az ukrán mozgalmak visszaszorítását támogatta. A Vatikán – abban a reményben, hogy az ukránok katolizálhatók, s hogy az esetleg létrejövő független ukrán állam görög katolikus, tehát Róma felé orientálódó lehet – ukrán politikát folytatott a szomszédos Galíciában. A második világháború alatt Berlin is az ukrán irányzat erősítésében volt érdekelt a mai Nyugat-Ukrajna területén, ezzel is ellensúlyozva a lengyel és orosz befolyást. Budapest számára egy mind az orosz, mind pedig az ukrán befolyástól lehetőség szerint elszigetelt, nyelvében, kultúrájában és identitásában önálló ruszin nép kialakulása, kialakítása mutatkozott a legkedvezőbbnek.

A régiót az első világháború után mintegy ajándékba kapó Prága egyrészt demokratizmusát kívánta demonstrálni kárpátaljai nyelvpolitikája révén azzal, hogy nyíltan nem döntött egyik vetélkedő nyelvi irányzat mellett sem, másrészt kapóra jött számára a nyelvi polémia révén megosztott helyi értelmiség érdekérvényesítő képességének szétforgácsolódása is. Ugyanakkor Prága mindvégig erősen érdekelt volt abban is, hogy a részben autonóm Podkarpatszka Rusz nyugati határain kívül, Szlovákia keleti részén élő ruszinságot a szlovák asszimiláció irányába terelje, ezzel is gyengítve azokat a ruszin törekvéseket, melyek Ruszinszko határainak nyugati kiterjesztésére, a csehszlovákiai ruszinok egyetlen autonóm közigazgatási egységbe tömörítésére irányultak.

A Moszkvával szemben identitását, szuverenitását máig féltő Kijev számára egyrészt azért lényegi kérdés a ruszin nemzetiség és nyelv tagadása, ukránként definiálása, mert az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna az 1944. november 26-i munkácsi kongresszus határozatára alapozó 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák területátadási egyezmény alapján örökölhette meg ezt a régiót a Szovjetuniótól. Másrészt Kijev azért is érdekelt az ukrán identitás dominanciájának fenntartásában Kárpátalján, mert a ruszinok elismerése alapjaiban rengetheti meg a régió etnikai status quo-ját. Mert bár nyilvánvaló, hogy a legutóbbi (2001-es) census során a megyében regisztrált több mint egy millió ukrán nemzetiségű közül korántsem mindenki tekintene magát ruszinnak,⁶⁸ az elképzelhető, hogy a ruszinok elismerése esetén az államszer-

67 Bécs politikájáról Galíciában lásd pl. Свістунъ Ф.: *Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи*. Львовъ, 1895.; уő: *Що єсть – украинофильство? Его исторія и теперешня характеристика*. Львовъ, 1912. 82–85.; Левицький К.: *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914*. Львів, 1926.; és Yekelchuk (2007) i. m. interpretációját.

68 A Kárpátalja összlakosságának 80,5%-át kitevő ukránként nyilvántartottak jelentős része nem Kár-

vező nemzet képviselői a magyarok és románok mellett egy újabb jelentős számú és arányú kisebbséggel találnák szembe magukat az ország nyugati végein.

4. A politikai érdekektől függetlenül azonban akár azt is gondolhatnánk, hogy a címben megfogalmazott kérdésnek semmi értelme, hiszen annak eldöntése, hogy mi önálló nyelv és mi egy másik nyelvtől függő nyelvjárás, nem lehet nehéz feladat. Nos, ez nem így van: a nyelv vagy nyelvjárás fogalma nem könnyen választható szét. Ronald Wardhaugh azt írja: „sok beszélő nehezen tudja eldönteni, hogy nyelvnek vagy egy nyelv dialektusának kell-e nevezni azt, amit beszél. Ez a bizonytalanság nem meglepő: tényleg, hogy döntjük el, hogy mi egy nyelv és mi egy nyelv dialektusa? Milyen kritériumok alapján határozhatjuk meg, hogy X változat egy nyelv, Y pedig csak dialektusa egy nyelvnek?”⁶⁹ A józan ész és a mindennapi tapasztalat alapján azt gondolhatnánk, hogy ez a kritérium a kölcsönös érthetőség. Eszerint ha X és Y is a saját nyelvét (nyelvváltozatát) használja, amikor egymással érintkeznek, s megértik egymást, akkor egy nyelven beszélnek. Ha viszont nem értik egymást, az X és Y által használt nyelvváltozatok nem egyazon nyelv részei, hanem különböző nyelvekhez tartoznak.

A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb. Nyelv és nyelvjárás elkülönítésének ugyanis nincsenek egyértelmű tudományos szempontjai. A kölcsönös érthetőség és a kulturális hagyományok együtt sem igazítanak el ebben a kérdésben: „annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog” – írja Trudgill.⁷⁰ Az sem döntő érv két vitatott

pátalján született, vagy szülei, nagyszülei települtek be a szovjet időszakban; mivel elsősorban nem a szomszédos Galíciából irányítottak szakembereket Kárpátaljára, a bevándoroltak körében elenyésző lehet a ruszin identitást vállalók aránya. A második világháború vége óta tartó szovjet és ukrán ideológiai nyomás hatásával is számolnunk kell, így feltételezhetjük, hogy az egyébként őslakos kárpátaljai szlávok körében is jelentős lehet azok aránya, akik nem ruszinnak, hanem ukránnak tekintik magukat. Az is valószínűsíthető ugyanakkor, hogy ha a soron következő népszámlálás alkalmával a ruszin nemzetiség és anyanyelv megvallására lehetőség kínálkozhat, többen vették ruszinként nyilvántartásba magukat, mint 2001-ben, amikor erre még nem volt hivatalos mód. Annak megbecslése tehát, hogy mekkora a ruszin közösség Kárpátalján, lehetetlennek tűnik. A 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján 10.090 fő (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, és közülük 6.724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének. Az adatokat lásd: Kuzio, T.: *The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. Canadian Review of Studies in Nationalism XXXII* (2005). 1–15.; Ільтьо І. (szerk.): *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород, 2003.

69 Wardhaugh, Ronald: *Szociolingvisztika*. Budapest, 1995. 24–25.

70 Trudgill, Peter: A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Utazás a magyar nyelv körül: írárok Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest, 2010. 129.

nyelvváltozat hovatartozásának megítélésében, hogy mennyire állnak közel egymáshoz nyelvi rendszerük és szókészletük alapján.⁷¹

A szociolingvisztikában ismert az Abstand és Ausbau (másként különálló és beépült) nyelvek fogalma.⁷²

A különálló (Abstand) inkább nyelvnek számít, mint dialektusnak, mivel nyelvi jellegzetességeit tekintve minden más nyelvtől nagyon jelentősen különbözik. A nyelvi távolság e változat és más nyelvek között olyan nagy mértékű, hogy – a beépült (Ausbau) nyelvektől eltérően – nyelv mivolta nem vitatható.

A beépült (Ausbau) nyelveket – a különálló (Abstand) nyelvektől eltérően – nem nyelvi (fonológiai, grammatikai és lexikai) tulajdonságai, hanem sokkal inkább szociális, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. E tekintetben a nyelvek közötti hasonlóság vagy a kölcsönös érthetőség nem tekinthető mérvadó szempontnak.⁷³

Például a csehet és a szlovákot, a szerbet és a horvátot stb. nem azért tekintik külön nyelvnek, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól, hanem mert két független államhoz tartoznak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv. A csehek és szlovákok többé-kevésbé éppúgy megértik egymást, mint a szerbek és a horvátok, még akkor is, ha mindegyikük saját anyanyelvén beszél.

Persze nem mindig tekintették különálló nyelveknek az említetteket. Csehszlovákia létrejöttékor például nem beszéltek külön cseh és szlovák nyelvről. A „csehszlovák nyelv” kiötlése mögött a nemzetállami egység elve, az úgynevezett csehszlovakizmus ideológiája állt.⁷⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kialakuló új államok nemzetállamként jöttek létre, ám a Csehszlovák Köztársaság korántsem volt nemzetállam, hiszen az első világháborút megelőző népszámlálások szerint sem a csehek, sem a szlovákok nem alkottak abszolút többséget az újonnan kialakított ország területén. Ezért volt szükség az egységes csehszlovák nemzet és nyelv elméletére. Edvard Beneš már 1916-ban, Párizsban francia nyelven *Détruisez l'Autriche-Hongrie*⁷⁵ címmel kiadott írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek,

71 Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest, 1999. 14.

72 Kloss, H.: Abstand languages & Ausbau languages. *Anthropological Linguistics* 9 (1967). 29–41.; Trudgill, P.: Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2 (1992). 167–178.; uő: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, 1997. 12. és 46.; uő: The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In: P. Nelde – R. Schjerve (eds.): *Minorities and language policy* (= Plurilingua 22). St. Augustin, 2001. 37–44.; uő: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, 2003. 1–2. és 11–12.

73 Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, 1998. 363.; Bartha (1999) i. m. 14–16.

74 Szalay Zoltán: Kisebbségi nyelvi jogok Szlovákiában az 1918–1968 közötti időszakban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2011. 3. sz. 85.

75 Beneš 1916-ban Párizsban francia nyelven kiadott munkájának címe magyarul: Pusztítsátok el Ausztria-Magyarországot. A kötet alcíme: *La Martyre des Tchechoslovaques a travers histoire*.

két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. [...] az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.” Benešhez hasonló véleményen volt a csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk is, aki 1923-ban cseh nyelven megjelent kötetének még ugyanabban az évben Ungváron ruszin fordításban kiadott változatában leszögezi: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. [...] A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel.”⁷⁶

A térségben más hasonló példákat is említhetünk. A volt Jugoszlávia legerterjedtebb nyelvét szerbhorvátnak hívták. A délszláv állam széthullása óta azonban nemcsak a szerbet határolják el a tőle alig különböző horváttól, hanem a mindkettőhöz nagyon közel álló, muszlim területeken beszélt bosnyákokot, sőt már a montenegróit is. Ez utóbbi például 2007-ben „született”; saját helyesírása csak 2009 óta van. „Egy politikai esemény következtében tehát négy nyelv »keletkezett« egyetlen nyelv helyén, a szó legszorosabb értelmében egyik napról a másikra. Az egykori Jugoszláviában a valóban csekély eltéréseket nyelvjárási különbségeknek tekintették, mert a közös nyelv egyben a közös állam szimbóluma volt. Az ország részekre szakadása után ugyanezek a nyelvi eltérések elégségesek voltak ahhoz, hogy az utódállamok önálló nyelvként azonosítsák korábbi nyelvjárásaikat, ezzel is függetlenségüket hangsúlyozva.”⁷⁷ „Jugoszlávia felbomlásának politikai ténye magával hozta a szerbhorvát elnevezés megszűntét, a horvátnak és a szerbnek most már hivatalosan is két külön nyelvvé, önálló sztenderd nyelvvé való deklarálását.”⁷⁸

Wardhaugh a jugoszláv háború előtti időkben írta ezeket a sorokat: „A szerbhorvát valójában ugyanannak a nyelvnek két, részlegesen standardizált változata, de [...] politikai okokból sok horvát jobban szeretné, ha a kettőt különálló, teljesen standardizált nyelvekként ismernék el, s nem egy standard nyelv két változataként. Olyan helyzetben szeretnének lenni, mint az ukrán beszélők az orosz beszélőkkel szemben (az ukránok egy másik nyelv beszélőinek tekintik magukat, és el is ismerik ilyenek őket).”⁷⁹ Tegyük gyorsan hozzá: a 19. században még egyáltalán nem volt egyértelmű mindenki számára, hogy az ukrán önálló nyelv, s beszélőit különálló nyelv beszélőinek tekintik.

A független Szerbiában ma már a szerb, a szuverén Horvátországban a horvát az államnyelv, s saját nyelve van már a bosnyákoknak és montenegróiaknak is, ám gyakorlatilag továbbra is ugyanazt a nyelvet használják, mint az egységes délszláv ál-

76 Masaryk T. G. (Масарик Т. Г.): *Словяне по войнѣ*. Ужгород, 1923.

77 Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Budapest, 2011. 74–75.

78 Nyomárkay István: A szerbhorvát nyelvkérdés. *Magyar Nyelvőr* 121 (1997)/2. 204.

79 Wardhaugh (1995) i. m. 34.

lam fennállása idején. Az önálló Csehországban ma a cseh, a független Szlovákiában a szlovák az államnyelv.

Mihajlo Hruszevszkij, az ukrán nemzeti eszme egyik első teoretikusa az ukrán nyelv kapcsán emlékeztet arra, hogy a nyelv és nyelvjárás fogalma konvencionális, s nincsenek olyan egyértelmű kritériumok, melyeknek meg kell felelnie egy nyelv-változatnak ahhoz, hogy nyelvnek, s ne nyelvjárásnak értékeljék. Ebből fakad, hogy az ukránt egyesek nyelvnek, mások nyelvjárásnak tekintik, írja. „Egy nyelv kulturális jelentősége nem nyelvészeti definíciótól függ, hanem a történelmi tényezők hatásától és az adott nép kulturális erejétől” – foglalja össze Hruszevszkij a problémát.⁸⁰ Az orosz (nagyorosz), és a rutén (kisorosz vagy ukrán) irodalmi nyelv elkülönítése kapcsán írta Bonkáló: „Nem annyira tudományos szempontok, mint inkább politikai tekintetek akadályozzák a kérdés tárgyilagos megoldását. Ez a szláv filológia történetében – sajnos – igen nagy szerepet játszik. [...] A kérdés tárgyilagos megoldását itt is a politikai érdekek előtérbehelyezése s a hibás alaptól való kiindulás akadályozta.”⁸¹

Jól látta nyelv és politika ilyen összefüggéseit Volosin is, amikor ezt írta: „a kisorosz nyelv elleni küzdelem mögött csupán idegen vallási, politikai és gazdasági érdekek álltak, de ennek soha nem volt tudományos megalapozottsága.”⁸² Nyelv és politika szoros kapcsolatával a 20. század elején a kárpátaljaiak tehát még abszolút tisztában voltak. Ezt igazolja az alábbi idézet is, amely egy 1937-ben Munkácson kiadott nyelvi vitairatból származik: „Nyelvi vitáink legfőbb és legelső oka az, hogy az ukrán nép nem államszervező nemzet, mert ha az ukránok által benépesített területnek legalább egy része önálló állam volna, akkor a szomszédok, megbékélvén egy ilyen állam létevel, megbékélnének az ukrán nép és nyelve különállóságának gondolatával is.”⁸³

Az Ausbau (beépült) nyelvek között lehetetlen egyértelmű határt vonni, hisz átmenetiség figyelhető meg közöttük. Ezért nincs abban semmi meglepő, hogy nyelv és politika kérdésköre gyakran szorosan összefonódik: „a sok közös vonást mutató, kölcsönösen érthető nyelvek csak önkényesen határolhatók körül és nevezhetők nyelvnek. Azt, hogy egy közösség önálló nyelvnek tekinti-e saját nyelvét vagy egy másik nyelv nyelvjárásának, kizárólag rajta múlik, többnyire politikai döntés kérdése: egy Max Weinreichnak tulajdonított, valójában 19. századi, talán John Stuart Milltől származó aforizma szerint a dialektust az különbözteti meg a nyelvtől, hogy az utóbbinak hadserege és flottája van.”⁸⁴ Ez talán szokatlanul hangzik, de a lényegét ragadja meg.”⁸⁵

S hogy mi a válasz a címben feltett kérdésre? Sapiienti sat.

80 Грушевський (1913) i. m.

81 Bonkáló (1915) i. m. 81–82.

82 Волошин (1921) i. m.

83 *За рідне слово: полеміка з русофілами*. Мукачєво, 1937.

84 Angolul: „A language is a dialect with an army and navy.”

85 Sándor (2011) i. m. 74–75.